

Tóth László

Arcképek – Kassáról

*Adalékok a csehszlovákiai magyarság művelődéstörténetéhez
1945 és 1948 között*

A (cseh)szlovákiai magyarság kis híján hét és fél évtizedes, megpróbáltatásokkal teli útján nincs még egy útszakasz, mely az emberi és közösségi élet olyan, mérhetetlen szenvedéseket és megaláztatásokat hozó stációin vezetett volna végig, mint az 1945-1948 közötti.

A szóban forgó kis töredéknép ennek a négy esztendőnek a sokkját, traumáját, következményeit azóta sem tudta teljes egészében kiheverni, s az önszemléletében, a világhoz való viszonyulásában, illetve a társadalmi-szellemi életében mutatkozó nem egy kóros elváltozásnak ezekben az esztendőkben kereshetjük a gyökereit. Ugyanekkor mindmáig keveset tudunk erről az időszakról, még akkor is, ha a történet- és művelődéstörténet-írás figyelme az utóbbi, mintegy másfél évtizedben, különösen azonban három-négy esztendeje fokozott intenzitással fordult a csehszlovákiai magyarság történetének e fejezete felé. S bár ennek következtében lassan-lassan kezd szertefoszlani a "hallgatás éveinek" az ezen időszakot körbelegő legendája, mítosza is, hogy mást ne mondjak, a csehszlovákiai magyarság szóban forgó esztendeinek művelődéstörténeti vonatkozásait összefoglaló, monografikus igényű feldolgozás mindmáig nem készült még el. Következésképpen még mindig események százait-ezreit, s arcok tucatjait fedí homály, jöllehet mindegyiküknek nagy szerepük volt a csehszlovákiai magyarságra zuhogó ütések infernális következményeinek enyhítésében, illetve mind-egyikük más-más oldalról világit rá erre az etnocídiummal felérő sorscsapásra.

Keller Imre

"...biztos halálra vagyok ítélve"

Keller Imre (1876-1952) nem tartozik az első Csehszlovák Köztársaság magyar irodalmának élvonalába.

Más kérdés, hogy – főként a második vi-

lágháború utáni – csehszlovákiai magyar irodalomtörténeti összefoglalók különösképpen mostohán bánnak vele, s ha szólnak is róla, rendre csak felsorolásokban említik nevét,

netán két-három felületes – és csupán "osztályszempontból" odavetett, vagy netán *Fábry Zoltántól* kölcsönzött földbe döngölő – szóval intézik el. S jóllehet, a középszer hátán – főleg szépíróként – talán valóban nem sikerült túllépnie, ennél azonban mégis többet érdemelne.

Irodalmi esszéi, dramaturgiai elemzései és színibírálati – bár olykor nem különösebben eredetiek, mégis sokoldalúan művelt és igen felkészült, szigorú esztétikai értékszempontok alapján ítélkező, szűkebb közösségről és annak társadalmi gondjairól is felelősen gondolkodó, mélységesen humanista polgáríróról vallanak. Telitalálat volt *Kemény [G.] Gábor* részéről, amikor *Így tűnt el egy gondolat* című híres irodalomtörténeti vázlatának *A humanista írók* című fejezetében tárgyalta – mint "a felvidéki irodalom egyik legjellemzőbb humanistáját" – Keller Imrét. Érdekességként még az is elmondható itt, hogy Kemény G. két csoportba sorolta a csehszlovákiai magyar humanista írókat, akik közül *Neubauer Pált* és *Reményi Józsefet* az európai humánnum képviselőiként, *Tamás Mihályt*, *Juhász Árpádot*, *Sándor Imrét* és Keller Imrét pedig mint "területi humanistákat" emlegeti.¹

Dramaturgiai elemzéseivel és színibírálatiával tehát jóval fontosabb helyet is kérdelemelhetne magának az adott kor (cseh)szlovákiai magyar színházi életében, színházi irodalmában, mint amelyet a róla szóló értékelések és színháztörténeti összefoglalások kiosztottak neki. Mi több, egyik-másik munkája talán még az utóbbi esztendőekben gyökereit, hagyományait kereső csehszlovákiai

magyar tudományosság érdeklődését is – a művelődéstörténet-írást mindenképpen – fölkelthetné. Ő rendezte például sajtó alá – még 1913-ban – a magyar pozitivistá filozófiai gondolkodás kiemelkedő alakjának, *Böhm Károlynak* munkáit (*Böhm Károly élete és munkássága I-III.*, Besztercebánya 1913), lefordította *II. Rákóczi Ferenc* Vallomásait (II. Rákóczi Ferenc Vallomásaiból I-II., Budapest 193-194), megtalálta Velenében *Giulio Cesare Cordara* olasz jezsuita magyarul *Faludi Ferenc* fordításában ismert *Cesare in Egitto* című drámájának eredetijét (*Faludy Ferenc Calsarja*, Egyetem Philológiai Közlöny, 1914, 748-754), sőt Chopinról is írt egy értő monográfiát (*Chopin élete és lelke művei tükrében*, Košice 1932). És számos, talán még ma is megszívlelendő gondolat található *Az erotika és a modernség* (Košice-Kassa 192?) című vita-iratában, valamint az antiszemitizmusról írott kis füzetecskéjében (*A hideg szemmel nézett antiszemitizmus*, Rimaszombat 1922) is. E két utóbbi munkájáról egyébként a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalomtörténeti áttekintések rendre megfeledkeznek.

Csanda Sándor azt írja minden adat- és tényfeltáró jelentősége mellett is eléggé hevenyészett *Első nemzedékében* Keller Imréről, hogy "1938 után Magyarországra került".² Nos, ez így igaz is meg nem is. Pontosabban: vaskos csúsztatás. – Keller Imre ugyanis úgy került 1938 után Magyarországra, hogy Kassa is odakerült, ahol épp a leánygimnázium igazgatójaként kezdett működni még annak idején. Igen ám, csak hogy 1945

után – Csanda szóhasználatával élve – Kassa, s vele együtt Keller Imre is visszakerült Csehszlovákiába, lévén hogy egészen 1948-ig (megszakítás nélkül) kassai illetőségű polgár maradt. – De nem egészen pontos a Kassai Naplóról írott monográfiájában *Gyüre Lajos* sem, amikor úgy fogalmaz Keller Imréről szólva, hogy "1945 után Magyarországra költözik".³ Mert ugyan igaz, hogy Keller Imre 1945 után települt át Magyarországra, de 1948-ig – amikor erre sor került – azért történt még vele s körülötte Csehszlovákiában egy és más. S bár valóban maga kéri – sőt könyörög érte –, hogy áttelepülhessen, lépése inkább minősíthető a biztos(nak vélt) éhhalál réme elől való menekülésnek, mintsem szabad elhatározásból történő elköltözésnek, lakóhelyváltoztatásnak.

*

Keller Imrét is Csehszlovákiában – Kassán – találja a második világháború vége. Mint pedagógust állásából elbocsátják, nyugdíjának folyósítását megszüntetik. Szerencsére azonban *Szalatnai Rezső* róla sem feledkezik meg: 1946 tavaszán csomagot küld neki – lisztet, cukrot, zsírt.⁴ Valószínűleg *Gömöry János* volt az, aki Kellerre – akárcsak *Darkó Istvánra* (és *Urr Györgyre*) – elsőként hívta föl Szalatnai figyelmét: "...bátor vagyok még három embert említeni, figyelmedbe ajánlani... – írja az agg tanár 1946. március 4-i levelében; Kellert pedig a következőképpen mutatja be: – Keller Imre a 20 év alatt könyvügnökösködésből tartotta fenn magát, mivel mint leánygimnáziumi igazgatót nyugdíj nélkül 1919-ben elbocsá-

tották. Haladó, erősen demokratikus, antisziszta gondolkodása miatt viszont a hat év alatt mellőzték a magyarok. Örökös bizonytalanságban éli le életét, de t ö r h e t t l e n (kiemelés tőlem – T.L.) az életkedve s most is hangyaszorgalommal gyűjti az anyagot tervbe vett munkájának megírásához: városunk zenei múltjának feltárásához."⁵

A csomag kézhezvétele után meghatódottan nyúl a tollhoz Keller, hogy a hála és köszönet meleg szavait fogalmazza meg pozsonyi íróársának címére. 1946. április 24.-e ez a nap. A rákövetkező két esztendő során – 1948. március 26-ig – Keller Imre nem kevesebb, mint tizennyolc levelet ír Szalatnainak.

A levél-sor az 1945-1949 közötti csehszlovákiai magyar irodalom- és művelődéstörténet egyik legmegrázóbb, több vonatkozásban is kiemelkedően értékes, lélektani szempontból sem lebecsülendő dokumentuma. Szívszorító élmény ezeket a leveleket olvasni, melyekből – jelképes értelemben – egyetlen ember elbizonytalanodásának, majd szellemi-fizikai (de semmiképpen nem erkölcsi!) leépülésének igazán szemléletes megjelenítésén keresztül voltaképpen a sorsüldözött csehszlovákiai magyarság 1945-48 közötti elbizonytalanodásának, szellemi-fizikai leépülésének folyamatát követhetjük figyelemmel.

Az első levél ez esetben sem tudósít másról – a külső világ zord valósága elől a munkához és a munkába való menekülésről –, mint *Darkó István Szalatnai Rezső*höz írt első levelei. Dolgozik Keller Imre is: a már tizenöt éve megkezdett *Kassa város zenekultúrájának története* címmel tervezett mo-

nográfiajához gyűjti az adatokat. Szalatnaitól is – aki a pozsonyi Egyetemi Könyvtár alkalmazottja ebben az időben – ez ügyben kér segítséget. Arra kíváncsi, milyen adatok találhatóak Kassa zenei életére – különösen a színházi zenére, operákra, operettekre, népszínművekre, zenés darabokra – vonatkozóan Pozsonyban. "Nézd át... – kéri Szalatnait – a könyvtárakban felhalmozott színlapokat és minden kassai színlapot másolj le. Színészek nevei csak a legrégebb időkre vonatkozólag érdekesek és értékesek. De ne[m] csak a magyar, hanem a német színészet is beletartozik érdeklődésem körébe. A régi időkben a sűgők újévre kiadtak »Emlényeket« és ehhez hasonló című könyveket, melyekbe[n] rendszerint az előadott darabok címeit közölték. Ha lehet, ezeket a könyveket küldd el nekem... Végül még egyet: őrizhetnek – valószínűleg őriznek is – a pozsonyi könyvtárak sűgőkönyveket is. Ha ilyeneket találsz, úgy másold le – igen kérlek – a pontos címüket. A sűgőpéldányokat mind kérem, tekintet nélkül arra, hogy zenés vagy prózai művek, mert m e l l é k e s e n (kiemelés tőlem – T.L.) összeállítom Kassa város színészetének bibliográfiáját."⁶

A hosszú idézet oka az, hogy ezzel is szemléletesebbé szerettem volna tenni Keller Imre (tulajdonképpen két) vállalkozásának monstruózus voltát. – Csak annyit jeleznék, hogy hasonló vállalkozást a magyar színház-tudomány felvidéki vonatkozásban tudomásom szerint eddig nem ismer. Keller Imre idézett sorai tehát egy páratlanul értékes tudományos teljesítmény lehetséges körvonalait vázolták föl, mely ha elkészül, nemcsak a

cehszlovákiai magyar tudományosság kiemelkedő teljesítménye lehetett volna. A körülmények ismeretében egyébként van valami meghatóan hősiesség, és torokszorítóan abszurd is abban, hogy a legádázabb magyar- és németellenes hangulat, Kassa bősztült elszlovákosítási kísérletének kellős közepén és tulajdon létében is fenyegetetten írónk azzal foglalkozik, hogy az egy nyelvűsítésre ítélt város régmúlt századok ködébe tűnt, ismeretlen német és magyar komédiásainak nevét, német és magyar nyelvű színháztörténeti emlékeit összeszedeti.

Nem túlzás tehát azt állítani, hogy nehezen tudnánk ennél hősiesebb és ugyanekkor ennél eleve kudarcra ítéltbb gesztust akár elképzelni is.

*

Május 11-én idős írónk – Gömör János és dr. *Simai Béla* javaslatára – újabb kérelemmel keresi fel Szalatnait: az ő közbenjárásával szeretné elérni Pozsonyban, hogy Kassa város "illetékes körei" tegyenek kivételt vele nyugdíja folyósításának ügyében, mert ajtaján már "nagy dörömbözéssel kopogtat" a nyomorúság és otthonában állandósul a sírás és az elkeseredés. A helyi hatóságok ugyanis azzal az indoklással utasították vissza a kérelmét, hogy egyetlen magyarral sem tehetnek kivételt.

"Az, hogy magyar vagyok – kommentálja Keller Imre a hivatali döntést –, ebbe a vádba belenyugszom, még ha halálos ítéletemet is jelenti, mert más nem tudok lenni. (Kiemelés a Szerk.) (...) De az ellen a leghatározottabban

tiltakozom, hogy rá[m]húzzák a vizes lepedőt és elüssenek a sótlan kenyértől is.” És sorolja érveit: Kassa visszacsatolása után is az volt a baj vele és azért távolították el őt a leánygimnázium igazgatójának székéből s ültettek a helyébe egymás után két jobboldali érzelmű egyént is, mert jottányit sem volt hajlandó engedni demokrata meggyőződéséből. Még a nyugdíját is nagy nehezen tudta csak magának kiharcolni. A nyilasok hatalomra kerülése után pedig életét féltve bujkálni volt kénytelen. Végül sikerült megmenekülnie, de ebben a megmenekülésben – panaszolja – “nincs sok örömöm és boldogságom, annál több keserűségem és könnyem”.⁷

Pártfogást kér Keller számára – ugyancsak az író demokrata magatartására, demokratikus érzelmeire utalva – Gömör János is: “Vajon nem lehetne-é rajta segíteni?” – kérdezi 1946. május 11-én írt levelében Szalatnaitól.⁸

Június 16-án Keller Imre újabb küldeményt – ezúttal pénzsegélyt, ötszáz koronát – kap Szalatnaitól, aki később is rendszeresen folyósít pénzt Kellernek.⁹

Köszönőlevelében előbb az adományozás lélektanáról, kettős természetéről kanyarint egy kisebbfajta értekezést az idős esztéta: “Te valószínűleg – írja – eddig még sohasem szorultál idegen, más emberek segítségére, támogatására. Így nem tudod, nem is tudhatod, milyen megrendítően nagy, mélységesen nagy dolog: érezni az emberi összetartásból, az emberi rokonérzésből, az emberszeretetből Rád sugárzó meleget, a segíteni akarást, a megmenteni törekvést. Ne is adja a sors, hogy ezzel az érzéssel ismerkedést köss. De

azt elárulom Néked, hogy van ebben az érzésben valami lesújtó és mégis valami fel-emelő. Lesújtó, hogy nem én *adok*, hanem én vagyok kénytelen *elfogadni*. És ebben az elfogadásban, ebben a kapásban rejtőzik a fel-emelő érzés. Mert éppen az a felemelő, hogy kapok, hogy adnak jószívvel, teljesen önként, ami azt jelenti, hogy nem zártak ki teljesen az emberi közösségből, hogy nem töröltek ki az emberek a memóriájukból, hogy még mindig szeretnek és akarják, hogy éljek.”¹⁰ Ezt követően Keller a korábban kért színháztrótoneti adatokat sürgeti. Úgy tervezi, egyszer majd “elrándul” Pozsonyba, s akkor majd ő is befészkel magát a könyvtárakba, levéltárakba. Maradni akar tehát, abban reménykedik, hogy sikerül visszakapnia az állampolgárságát. Dr. Simai Bélát kéri meg, hogy járjon közben az érdekében. Már ekkor megfordul ugyan a fejében a távozás gondolata, de a könyve – zenetörténete, színházi lexikona – visszatartja, s tulajdonképpen ez ad erőt neki – még mindig – a zord napok elviseléséhez és táplálja benne a hitet, hogy “a holnap jobb lesz!”¹¹

Egyelőre azonban nem látszik enyhülni semmi, sőt ha lehet, tovább romlik a helyzet: sokakkal együtt Kellert is népbíróság elé állítják. A vád: valaha tagja volt a Magyar Nemzeti Pártnak.

“Nem tiszt, nem tábornok – írja a július 31-i levelében Szalatnainak –, csak olyan sílány baka, közlegény, egy szám a sok vezetőségi tag között. Ezt a tagságomat nem akarom letagadni, csak valószínűsíteni akarom, hogy nem jelenthettem a csehszlovák köztársaságra veszedelmet, ha könyveimért kitün-

tetéseket kaptam tőlük, a csehszlovákoktól.” (Ebben a levelében az *Irodalmi mozaikokért* kapott 3000 koronára, a *Chopin életé...*-ért kapott 1000 koronára és a *Tisztán egy életen át* (Kassa 1933) című kétkötetes regényéért kapott 1000 koronára, valamint a Masaryk Akadémia ugyancsak 1000 koronás jutalmára utal.)¹² Azt szeretné tehát, ha írói munkásságáról Szalatnai küldene neki egy nyilatkozatot – amit a pozsonyi író postafordultával meg is tesz.¹³ Keller első népbírói tárgyalását azonban kénytelenek a hatóságok elhalasztani, mert – amint arról Gömör János is beszámolt Szalatnainak – “az izgalmak miatt 220-ra emelkedett vérnyomása, vért vettek tőle, így megmenekült a kihallgatáson kívül a 3-ik szélütésétől is, amely végzetes lehetett volna részére az előbbi szélütések után”.¹⁴

Később egyre elkeseredettebbé, egyre könnyöregőbbé válik leveleinek hangja, az idő múlásával a munkájáról már nem is ír, csak panaszkodik, csak kér, csak “koldul”... – létminimumot, nyugdíjelőleget, segílyt, segítséget –, egzisztenciális gondjai mindenknek elébe kerülnek. Felvillan előtte a reszlovaki záció (rém)képe is, sorai közül azonban egy tragikus sorsra ítél, jellemes öregember arcát néz vissza ránk:

“Csak az állampolgárság segíthet rajtam, vagy a szlovákok közé való becsempészésem. Sem az egyiket nem tudom magamnak kivekedni, sem a másikat nem tudom megtenni. Így lassú, de biztos halálra vagyok ítélve. Pont. Ezen már semmi sem segíthet” – foglalja össze helyzetét Szalatnai Rezsőnek 1947. január 21-én.¹⁵ Fűtenivalójuk elfogyott, de

csak nem akar kitavaszkodni, holmijukat lassan már teljesen eladogatják, azaz csak eladogatnák, mert már vevőt is egyre nehezebb találni: “Még garasos vevők sincsenek. A mi megbízottunk már harmadszor jött vissza szerdákon az ócskapiacról, hogy egy fillér árut sem tudott eladni.”¹⁶ Sokan vannak a hozzá hasonlók, zömmel ők népesítik be a kassai ócskapiacot, amelyről megrázó képet festett egy máig kéziratban maradt tárcájában Darkó István: “A régi malomtéren nagy az ócskapiac. Olyan keleties színezetű, gazdaságú és szegénységű ez a kassai bazar, hogy a pesti Teleki tér is nehezen mérhető hozzá. Ide viszik ki megmaradt ingóságait a kassai magyarok. Két év alatt megfogyott a vevőközönség, méginkább megcsappant az árukészlet. Meggyötört arccal állnak a szegény emberek, jobb napokat látott férfiak, tisztas asszonyok, reménytelen arckifejezésű régiszegények, a földön szertehintett eladnivalójuk fölött. Végkiárusítás ez. Az árusok mozdulatlansága csak a sírhant fölött állongó kereszt mozdulatlanságával mérhető...”¹⁷ Keller Imre ügyében Szalatnai Rezső is megpróbál protektort keresni, de nem sok eredménnyel: sem állást, sem bármiféle más kereseti forrást nem sikerül találniuk Kellernek.

Gyászos képet fest helyzetükről – az asszonyt tüdő- és mellhártyagyulladás döntötte ágyának, az idős esztéta érzelmeszedésben szenved – Gyömör János is: “Milyen jó volna – írja Szalatnainak –, ha nyugdíját élvezhetné öreg napjaira. Így értékes képeit, könyveit adogatja el, illetve potom áron elvesztegeti.”¹⁸

Keller nyugdíjkérelmét elutasítják, a lét-

minimumot sem kaphatja meg. Tulajdonképpen eddig tartott benne a reménykedés, ám az erről szóló elutasító határozat nyomán véglegesen eldőnti, hogy minden összeköttetését felhasználva – amint lehet –, áttelepül Magyarországra. Ettől kezdve Szalatnai Rezsőt is folyamatosan azzal ostromolja, hogy segítsen neki az áttelepülésben: "Nagy kéresem ne találjon Nálad süket fülekre és hideg szívre, és ne áltasd magad azzal, hogy ha én nem haltam meg éhen máig, úgy holnap is okvetlenül telt gyomorral fogok aludni tégni. És felébredni!"¹⁹

Keller Imre példája azt mutatja, hogy nemcsak maradni volt nehéz az országban, hanem az áttelepítendőek listájára rákerülni sem volt éppenséggel könnyű. Pedig a sorsát közvetlen közelből figyelő és abban vele együtt osztozó Gömör János is kollégájának mielőbbi áttelepülésében látná a megoldást: "Keller nem volna-é felvehető a kicserélendőek listájára s mielőbb nem vihető-é át? – kérdi Szalatnai Rezsőnek írt levelében 1947. július 14-én. – Ez volna reá nézve a lehető legjobb megoldás. Túlnan megkapná teljes nyugdíját."²⁰ Amikor pedig Gömör Jánost először fölmentik az áttelepedési kötelezettsége alól, Keller Imrét ajánlja kitelepítésre maga helyett, végül azonban mégis más kerül föl a listára.²¹

S ha tovább olvassuk Keller Imre leveleit, az ember beleborzong, micsoda út vezet az első levelek maradni akarásától, tettvágyától az 1947 tavaszán-nyarán írtak "Szívesen kimegyek"-jéig, kitelepítésért való könyörgésig!²² Nem lehet meghatottság nélkül olvasni például, ahogyan Szalatnait kéri, hogy a

szlovák hatóságoknál járjon közben az ő kitelepítése érdekében. Igaz, teszi hozzá, minderre nemigen lehetne használható jogcímet találni, bár attól függ, honnan nézi ez ember: "Mindezek ellenére lehetek én az ő szemükben kellemetlen, nemkívánatos idegen, akitől megszabadulni óhajtanak. Hiszen a világon minden attól függ, kit milyen szemszögből néznek. Nézzének ők engem ilyen ellenséges szemszögből és lökjenek ki batyustól együtt Magyarországra. Igen kérlek, nagyon kérlek, légy kegyes ilyen irányú lépéseket tenni, hogy végre Te is megszabadulj egy kellemetlen, állandóan síró-rívó, kérő, könyörgő alaktól, akinek csak egy bűne van, hogy magyar és hogy demokrata léte ellenére sem tudja őt a demokrata köztársaság mindennapi sovány kenyérhez juttatni."²³

Amikor azonban 1947 júniusának elején megkezdődött a kassai magyarok kitelepítése, az első transzportba mégsem sikerült bekerülnie: "Kassáról már viszik a magyarokat. Az első transzport tegnap ment el és én itt maradtam. Terhére a magyar társadalomnak, terhére barátainak és terhére önmagamnak" – írja június 8-án Szalatnai Rezsőnek. Ugyanebben a levelében az újságírókamara címét és elnökének nevét is kéri tőle, mert – "kartársi érzésükre hivatkozva" – szeretné megnyerni a kamara vezetőinek közreműködését ahhoz, hogy "egy bőszy magyartól megszabadítsák hazájukat".²⁴ Keller Imre kimaradt azonban a következő transzport(ok)-ból: elvitték közben Gömör Jánost is, aki pedig szívesen maradt volna, Kellernek viszont – hiába ment volna – maradnia kellett.

Másról, mint Keller Imre egzisztenciális

gondjairól, valamint az ezekkel kapcsolatos panaszairól már csak alig – ritka kivételként – esik szó ezekben a levelekben. Ilyen kivételnek számítanak július 22-i levelének azon sorai, melyekkel Szalatnai egyik Új Otthon-beli tanulmányára reagál.²⁵ A kérdéses írás Szalatnai ama rádióelőadásának a szövege volt, amit a pozsonyi író a magyar irodalom legfrissebb terméséről a szlovák rádióban tartott (*Magyar író a magyar irodalomról – szlovák nyelven*, Új Otthon, 1947. július 14.). Szalatnai feltételezhetően válaszként küldte el az Új Otthont Keller korábbi – június 8-i – levelének ama kitételére, melyben sajnálkozva ír arról, hogy „Úgy látszik, a magyar újság kiadásának terve dugába dől”.²⁶ Ez a megjegyzés egyúttal utalás is egy eleddig sok egyéb mellett ugyancsak ismeretlen sajtó- és kisebbségtörténeti érdekességre, jelesen, hogy Szalatnaiék ekkor még tervezhették egy magyar lap Csehszlovákiában való megjelentetését. Szalatnai pedig feltehetően ehelyett küldhette el Kellernek a szintén nem sokkal korábban, 1947 májusában – május 14-én – indult Új Otthont. Az is lehet, hogy az Új Otthonra tehetett korábban utalást Szalatnai Keller Imrének, hiszen a lap tudvalevőleg a csehszlovákiai terjesztés szándékával (is) indult, ami első néhány számának esetében meg is történt, mindaddig, amíg a csehszlovák hatóságok végül is ki nem tiltották az országból. Keller Imre Szalatnai szlovák nyelvű rádióelőadásának Új Otthon-beli fordításával kapcsolatban így sóhajtott fel: „Bár már szlovenszkói magyar lapba írhatnánk, mindannyiunk öröme, büszkeségére és boldogságára!”²⁷

Novemberben ismét felcsillant a remény

Keller Imre előtt, hogy végre-valahára áttelepítik őt Magyarországra.²⁸ Ám megint nem lett belőle semmi: az áttelepítést váratlanul leállították, s csak a következő esztendő tavaszán kezdték újra. Végül is írónk csak 1948. március 10-én indulhatott útnak: Bakonyjákóra, ebbe a Veszprém megyei faluba került. Az első levelét innen március 26-án írja Szalatnainak: az elégedettség, a lelkesedés hangján szól minden szava, kimondhatatlanul boldognak érzi s vallja magát.²⁹

Az idős író élete ezzel, úgy látszik, (újból) révbe jutott. De ez így túlon túl egyszerű lenne: az élet – legalábbis az övé – még mindig tartogat számára kellemetlenséget, gondot, bajt, kínt eleget. Két esztendővel Bakonyjákóra érkezése után Darkó Istvánnak írt leveléből kitűnik, hogy itteni napjai korántsem telnek olyan békésen és közlőrl sem olyan felhőtlenül, mint ahogy ezt a Szalatnainak címzett – általam ismert – legutolsó levelében hitte, illetve hinni szerette volna. A házból legszívesebben kiutálnák őt, a faluban mindvégig idegen maradt.

Kassát sirja vissza két év után is, s megretten a gondolatától, hogy itt kell meghalnia, de méginkább attól fél, hogy itt temetik el. Ha tehetné, a legszívesebben elköltözne innen: „...nagyon szeretem azt a várost (értsd: Kassát – T.L.) és félek, hogy megreped utána a szívem. És amennyire szeretem Kassát, annyira kezdem gyűlölni Bakonyjákót. Ha lehetne, elmenekülnék innét és újabb letelepülési helyet keresnék. Úgy érzem magamat, mintha valami nagy bűnt követtem volna el és idehoztak büntetésből. ...letelepedésem óta sok-sok kellemetlenség, sok-sok baj ért és

mindez úgy eszi életerőmet, hogy arról Néked fogalmad sem lehet. Pedig mindenkinek kitérek, senkit sem zavarok, még kevésbé bántok. Mindenkinek minden kívánságát teljesítem, mégsem hagynak nyugton meghalni.”³⁰

Keller Imre példája – másokéval együtt – egyébként arra int, hogy áttelepítéssel, egy új országba való költözéssel, a régi állampolgárság feladásával/megvonásával és egy újnak a megszerzésével még nem feltétlenül veszti el valaki korábban kialakult identitás-, illetve hovatartozás-tudatát. Írónk származását, születési helyét – Budapest – tekintve nem volt felvidéki, nem volt kassai. Mindössze negyven évvel korábban, 1916-ban került leánygimnáziumi igazgatóként Kassára, s az itt töltött harmincegynéhány esztendő aztán kitörölhetetlenül belevésődött a tudatába, sejtjeibe, génjeibe. Elmodható: a városban végérvényesen kassaivá lett ő maga is. Csehszlovákiát azért kellett végül is elhagynia, mert nem tudott más lenni, mint magyar. Magyarországon, Bakonyjácán azért marad idegen, s a falu azért nem fogadja be őt, mert itt sem képes más lenni, mint kassai. Csak a napokat rakosgatja egymás mellé és emlékeit rendezgeti, melyek között a kassai Rimanóczy, a későbbi Bajza utca – ahol Darkó és Keller szemben laktak egymással³¹ – oly nagy szerepet játszott.³²

Írónk 1952. augusztus 19-én halt meg Bakonyjácán, hamvai – kívánságára – nem maradtak a falu temetőjében: Debrecenbe kerültek.³³

A róla szóló visszaemlékezések szerint nyughatatlan, nehéz természet volt életében.

Részben talán ezért (is), főleg azonban rajta kívül álló okok miatt küzdelmes, nyugtalan élet jutott neki osztályrészüil. Írói-közéleti pályája tele van ellentmondásokkal, ambícióit sosem sikerült teljes egészében kiteljesítenie: műveltsége és becsvágya alapján akár sokkal többre is hivatott lehetett volna.

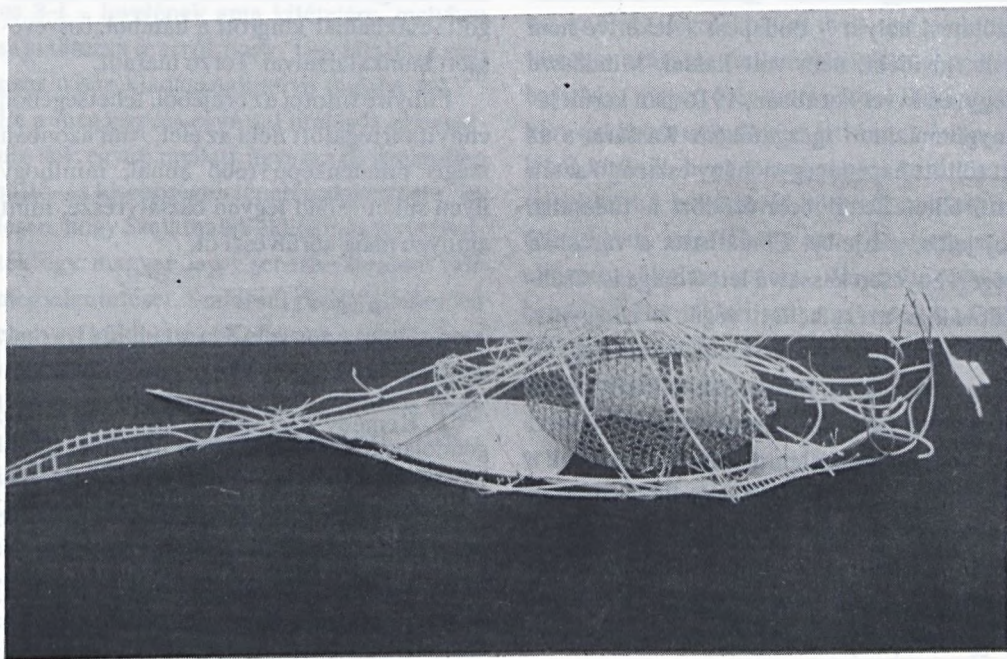
Gömöry János egyik levelében érzékletes képet rajzolt róla: "Zabolátlan, fegyelmezetlen egyéniség. Aki a húsz év alatt épp ezért nem volt képes minden tehetsége ellenére sem az itteni magyarságnak maradandó értékű szolgálatot tenni. Ha valamibe belefogyott, csakhamar kiugrott a hámból, összevevett munkatársaival. Torzó maradt."³⁴

Ennyire futotta az erejéből, tehetségéből, ennyit tartogatott neki az élet. Ami azonban mégis mindenképp több annál, minthogy ilyen süket csönd legyen osztályrésze, mint amilyen máig körülveszi őt.

Jegyzetek

1. Kemény [G.] Gábor: Így tünt el egy gondolat. A felvidéki magyar irodalom története 1918-1938. Budapest 1940. 124, 126.
2. Csanda Sándor: Első nemzedék. A csehszlovákiai magyar irodalom keletkezése és fejlődése. Bratislava 1968, 284.
3. Gyüre Lajos: Kassai Napló 1918-1929. Bratislava 1986, 79.
4. Keller Imre levelei..., Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (a továbbiakban: MTAK) Ms 4261/10-20.
5. Gömöry János levelei..., Ms 4254/12.
6. Kelt: 1946. április 24. Keller Imre levelei..., i.h., Ms 4261/208.
7. Uo., Ms 4261/198.
8. Gömöry János levelei..., i.h., Ms 4254/15.
9. Keller Imre levelei..., Ms 4261/10-20, 22, 26.
10. Kelt: 1946. június 17-én. Uo., Ms 4261/200.
11. Kelt: 1946. június 21-én. Uo.
12. Uo., Ms 4261/201.
13. Uo., Ms 4261/202.
14. Gömöry János levelei..., i.h., Ms 4254/59.
- 15.

Keller Imre levelei...,i.h., Ms 4261/203. 16 Uo., Ms 4261/205. 17. Darkó István: Kassai újesztendő. – Darkó István hagyatéka. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 193. 18. Gömör János levelei..., i.h.,Ms 4254/20. 19. Kelt: 11947. április 9. Keller Imre levelei...,i.h., Ms 4261/207. 20. Kelt: 1947. július 14-én. Gömör János levelei...,i.h., Ms 4254/29. 21. Kelt: 1947. július 22-én. Keller Imre levelei...,i.h., Ms 4261/211. 22. Kelt: 1947. április 20. Uo., Ms 4261/207. 23. Uo., Ms 4261/210. 24. Uo., Ms 4261/211. 25. Uo. 26. Uo., Ms 4261/210. 27. Kelt: 1947. július 22. Uo., Ms 4261/209. 28. Kelt: 1947. november 23-án. Uo., Ms 4261/212. 29. Uo., Ms 4261/213. 30. Keller Imre levele Darkó Istvánhoz. Kelt: 1950. április 28-án. Darkó István hagyatéka..., OSZKK Fond 193. 31. Keller Imre a 8-as, Darkó pedig a 3-as számú házban. L.: Gömör János levelét Szalatnai Rezsőhöz, 1946. március 4-én. – Gömör János levelei...,i.h., Ms 4254/12. 32. Keller Imre levele Darkó Istvánhoz..., i.h. 33. Gyüre Lajos: i.m., 79. 34. Gömör János levelei...,i.h., Ms 4354/25.

Csemniczky Zoltán : *La Carogna dell' amima (drót)*